

ler?” bu bölümde yer alıyor. Dilin kuşaklar arasında ne kadar kıymetli bir köprü olduğunu en çok bu denemede görüyoruz. Çünkü düne ait bir dil, bugünkü kuşak için yabancı dil mesabesinde kalmıştır. Turan Karataş'ın bu değerli kitabında benimsediği dil anlayışı da tam da bu anlamda çok kıymetli olduğunu düşünüyorum. Çünkü dünün toprağına ekili sözcükleri özenli bir yaklaşımla bugünün okurlarına sunarken yaptığı bir dil işçiliğinden öte, o kadim köprüleri de yeniden inşa etmektedir.

Mehmet ÖZTUNÇ

Eski Türk Damgaları

Z. Samaşev - N. Bazılhan - S. Samaşev: *Drevnetyurkskiye Tamgi - Köne Türik Tangbaları - Ancient turkic tamga-signs*. Almatı, 2010: Abdi Yayınları, 168 s. ISBN: 9965-832-13-7.

D. G. Messerschmidt ve P. von Strahlenberg'in 1721 yılında Yenisey Bölgesi Yazıtları'ndan 32 numaralı Uybat III yazıtını bulması ile başlayan eski Türk yazıtları üzerindeki ilgi bugüne kadar hiç azalmadan devam etti. 2013 yılında, Tang 唐 Devrinin başkenti eski adıyla Chang'an 长安 şimdiki adıyla Xi'an 西安'da Tang Dönemi Çincesi ile yazılmış bir metin ve runik harfli 17 satırlık Uygurca bir mezar taşının bulunmasından kısa zaman sonra Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'un 400 km. kadar güney-doğusunda iki büyük taş daha bulundu. Özellikle Moğolistan'da bulunan bu iki büyük taş ile ilgili bilgilerimiz çok yeni olmakla birlikte yazıt hakkındaki ilk bilgiler için bk. Ölmez, Mehmet 2013, "Moğolistan'dan Yeni Abideler", *Türk Dili* 104/740, 92-93.

Eski Türk yazıtlarıyla ilgili en önemli sorun bu yazıtların birçoğunun tarihsiz olmasıdır. Örneğin Yenisey Bölgesi Yazıtları'nın hiçbirinde herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Aslında bunu az satırlı yazıtların tamamı için söylemek mümkündür. Bir diğer önemli sorun da

yazıtın hangi Türk dilli halk veya boy tarafından yazıldığı ve dikildiğinin bilinmemesidir. Kül Tegin, Bilge Kağan, Şine Usu, Tariat, Tes gibi kağanlık yazıtlarının hangi boy mensupları tarafından yazıldığı ve dikildiği bilinmekle birlikte küçük yazıtların hangi halk veya boyca dikildiği bilinmemektedir. Bu yazıtlarda bulunan boy damgalarından hareket ederek sonuca varan araştırmacıların karşılaştığı en büyük sorun ise damganın, yazıtı yazan veya diken kişinin boyuna mı yoksa yönetimde olan boya mı ait olduğudur. Eski Türk yazıtlarının önemli bölgelerinden olan Yenisey Bölgesi Yazıtları genellikle numarasına göre sıralandığı hâlde İ. V. Kormuşin 1997 yılında Moskova'da yayımladığı *Tyurkskiye Yeniseyskiye yepitafii, teksti i issledovaniya* adlı kitabının ilk ve 2008 yılındaki genişletilmiş ikinci baskısında yazıtları numara sırasına göre değil de yazıtta yer alan damgaya göre sıralamıştı. Belli ki Kormuşin'in temel hedefi aynı veya benzer damgalı yazıtların aynı boy veya halkça yazılmış olma olasılığı idi. Ancak yine de damganın hangi boy veya halka ait olduğunu anlamak çok zordur. Çünkü Kâşgarlı Mahmud'un *Divanü Lûgati't-Türk*'üne gelinceye değin

boyların damgalarıyla ilgili bilgimiz ne yazık ki yoktur. Kaldı ki Kâşgarlı'nın verdiği damgalar da Oğuz boylarına aittir. Aynı sorunu Moğolistan, Altay ve Kırgızistan bölgesi yazıtları için de söylemek mümkündür. Aynı damgalı yazıtlar aynı halk tarafından yazılmış olabilir ancak yazıtlardaki bu damgaların kendi halkını göstermesinin yanında yönetici, hâkim boyun damgası da olabilir. Damgalar konusunda belki de en emin olduğumuz damga Uyгур boy damgasıdır. Çünkü Şine Usu Yazıtı'nın kuzey yüzünde yer alan damganın birebir aynı Xi'an'de bulunan Çince-Uyğurca yazıtta da bulunmaktadır.

2010 yılında Kazakistan'ın Almatı kentinde Z. Samaşev, N. Bazılhan ve S. Samaşev tarafından yayımlanan *Eski Türk Damgaları* kitabı da yukarıda sözünü ettiğimiz sorunun çözümüne katkı sağlayacak nitelikte bir çalışmadır. Kaliteli bir baskı ile okuyucuya sunulan kitabın kapağında Kül Tegin yazıtının dağ keçisi damgası bulunan doğu yüzü verilmiş, iç kapakta ise Şine Usu Yazıtı'nın kuzey yüzünde yer alan damgalar ile Bömbögör Yazıtı'nın fotoğrafı konulmuştur. Kitabın kapağı, iç kapak ve kütüphane kaydı bölümü ile içindekiler bölümü Rusça, Kazakça ve İngilizce olmak üzere üç dilli verilmiştir. Kitabın iç kapağındaki bilgiye göre kitap Kazak-Moğol tarih-kültür araştırma ekibinin çalışmalarının sonucu olarak yayımlanmıştır. Giriş bölümünden sonra yaklaşık 100 sayfada yazıtlardan damga örnekleri, kaliteli fotoğraflarla verilmiştir. Kitabın 120. sayfasına kadar damgalarla ilgili bilgi Kazakça ve Rusça olarak verilmiş, 120. sayfadan sonra ise 10 sayfalık İngilizce bir bölüm eklenmiştir.

Damgaların bulunduğu fotoğraflı bölümde ilk olarak dağ keçisi damgasının bulunduğu yazıtlara yer verilmiştir (s. 22). Bu bölümdeki yazıtlardan bazıları şunlardır: Kül Tegin, Ongi, Höl Asgat, Çoyr, II. Karabalgasun vs. Birçok damga barındıran ancak üzerinde herhangi bir yazı bulunmayan Şiveet-ulaan Yazıtı olarak bilinen

taşın da hem fotoğrafı hem de güzel bir çizimi ile birlikte ayrıca taştaki damgaların ayrıntılı fotoğraflarına da yer verilmiştir (s. 32-34). Bu bölümde, üzerinde çok sayıda damga bulunmasıyla ünlü Bömbögör Yazıtı'nın da çok güzel bir fotoğrafı ve çizimi bulunmakta ayrıca özellikle runik yazının bulunduğu ön yüz fotoğrafında da harfler çok net görünmektedir (s. 37-38). Tonyukuk Yazıtı'ndaki damganın bulunduğu 1. taşın batı yüzünün bir fotoğrafı (s. 41) ve Del-uul Yazıtı kompleksi bütünüyle çizim olarak verilmiştir (s. 48). Kitabın 60. sayfasından sonra ise üzerinde yalnızca damga bulunan taşlardan örnek fotoğraflar verilmiş, kimi zaman yazıtlardaki damgalarla karşılaştırılmıştır. 106 ve 108. sayfaları arasında Yenisey Bölgesi Yazıtları'ndaki damgalardan örneklere yer verilmiştir. Yaklaşık 10 sayfalık İngilizce bölümün ardından bibliyografya bölümü bulunmaktadır.

Kitabın son bölümlerinde yazıtlardaki damgalar tablo hâlinde verilmiştir. İlk tabloda yazıtlara göre tasnif yapılmıştır. Bu tabloda yazıtın adı, küçük bir çizimi, üzerindeki damgalar, yazıtta ait balbalın olup olmaması, yazıtın yazılış veya dikiliş tarihi ile boy, halk adı veya yazıt sahibi, kahramanı sütunları bulunmaktadır. 1. grupta Şiveet-ulaan, Öngöt, Bömbögör, Ulaan-had ve Tayhar çuluu (Hoyto-Tamır) yazıt ve yazıt kompleksleri bulunmaktadır. Tarih sütunundaki tarihler yüzyıl biçiminde yazılmış olup verilen tarihler tahminidir. Bu grupta yer alan Bömbögör Yazıtı'nın boy ve halk sütununda Karluk, Basmlı yazılmış olması da tahmindir. Çünkü bu yazıtta Karluk ve Basmlı adları geçmektedir. İkinci gruptaki yazıtlardan bazıları ise şunlardır: Bugut, Kül Tegin, Bilge Kagan, Höl Asgat, Ongi, Çoyr, Hangiday-had, Tonyukuk, Şine Usu, Tariat, Tes, II. Karabalgasun, Del-uul, Hangiday, Şaahar-tolgoy vs. Bu bölümdeki yazıtların tarihlendirilmesinde ya on iki hayvanlı takvimden yararlanılmış ya da tamamen tahmine dayalı verilmiştir. Örneğin Ongi Yazıtı 716 (728?) olarak tarihlendirilmiştir. Çoyr Yazıtı ise 732? olarak

verilmiştir ki bu da tamamen tahmindir. Eğer Çoyr Yazıtı'nda geçen Elteriş adı ünlü Elteriş Kağan ise Yazıtı 732 olarak tarihlendirmek zaten mümkün olmaz. Bir ilginç tarihlendirme tahmini de Tonyukuk Yazıtı için yapılmıştır. Yazıtın 726-729 tarihlerinde dikilmiş olabileceği tahmini mümkün gibi görünse de hemen yan sütunda Tonyukuk'un doğum ve ölüm tarihlerinin 646-732 olarak kesinmiş gibi verilmesi doğru değildir, en azından her iki tarihin de yanına soru işareti (?) konulması uygun olurdu. Çünkü Tonyukuk Yazıtı'nda herhangi bir tarih kaydı bulunmamaktadır. Damgaların 3, 4 ve 5. gruplarında yer alan yazıtlarda ise herhangi bir tarih verilmemiş, yüzyıl biçiminde tahmini bir tarih yazılmıştır. 4. grupta Talas (Kırgızistan) ve Yenisey Bölgesi Yazıtları'ndaki damgalara yer verilmiş, ancak mevcut damgalar bir sütunda gösterilmiş, ayrı ayrı verilmemiştir.

Damgaların tablo hâlinde verildiği ikinci bölümde ise damgalara göre tasnif yapılmıştır. Bu tablo 9 sütundan oluşmakta olup sırasıyla numara, damganın çizimi, adı, hangi yazıtlarda bulunduğu, tarihi, etnik kökeni, damganın benzer şekilleri ve damganın yazıtlardaki toplam sayısı. Hâliyle ilk damga dağ keçisi damgasıdır.

Bu damganın adı Kazakça tayteke, Rusça arxar olarak verilmiş olup benzer şekillerle birlikte toplam sayısı 43'tür. Dağ keçisi damgasından sonra yılanı andıran damga ile Uygur yazıtlarında bulunan damgalar gelmektedir. Tablodaki verilere göre 256 farklı damga ve toplam 534 damga tespit edilmiştir.

Kitabın son bölümü ise dizinden oluşmaktadır. Bu dizin yazıt ve kişi adları dizini olup kitapta aranımı kolaylıkla bulmaya yardım etmektedir.

Kitabın, damgalarla ilgili yapılmış önemli ve derli toplu bir çalışma olduğunu söylemek gerekir. Kitabın bölüm sonlarında ise ünlü yazıtların kaliteli fotoğraflarının verilmiş olması kitaba ayrı bir güzellik katmıştır. Kitabın ağırlık yönünü Moğolistan yazıtlarındaki damgalar oluşturmaktadır denebilir. Altay, Yenisey ve Kırgızistan bölgelerindeki damgalar daha kısa ve öz verilmiştir. Ancak bütün bölgelerdeki yazıtlardaki damgaları bir tabloda göstererek karşılaştırma imkânı sunulması oldukça yararlı olmuştur. Bu tür karşılaştırmalı çalışmaların artması, kuşkusuz yazıtları yazan ve dikenlerin etnik kimliğini anlamaya yardım edecektir.

Erhan AYDIN